

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

2018:4

Samiska lämningar utanför dagens renskötselområde

Länge har det funnits en samisk befolkning i Mellansverige. Så länge det funnits kyrkoböcker har de tagit upp folk som benämnts »lappar», och det är tydligt att samer har en längre historia än de skrivna källorna även utanför dagens Sápmi. Det finns också flera hundra ortnamn med koppling till den samiska historien. I arkiv och folktradition skymtar en grupp människor som lever lite vid sidan av, men ändå i symbios med det omgivande samhället.

För att öka kunskapen om de samer som levat utanför dagens renskötselområden har under de senaste åren riktade studier skett i främst Gävleborgs men också i Dalarnas län (Ulfskiöld et al. 2017; Wehlin 2017). I maj 2017 startades det länsöverskridande projektet »Ohtsedidh – samiska kulturyttringar i Mellansverige». Ordet *ohtsedidh* är sydsamiska och betyder att söka eller leta (efter någonting), vilket är precis det vi gör. Projektet är ett samarbete mellan läns museerna i Dalarna, Gävleborg och Västmanland tillsammans med stiftelsen Gaaltije, Sydsamiskt kulturcentrum.

En del av projektet syftar till att skydda de fysiska spåren efter samerna i landskapet. Bara det som är känt kan skyddas! Risken är stor att samiska lämningar och kulturmiljöer skadas vid exploateringar av den enkla anledningen att vi inte känner till dem. Särskilt skadligt är det moderna skogsbruket där markberedning kan utplåna de ofta diskreta lämningarna, exempelvis efter kåtor.

Med utgångspunkt från uppgifter, såväl skrivna som muntligt överförda, tillsammans med ortnamn som vittnar om samisk närvaro har vi gjort ett antal riktade inventeringar för att finna samiska lämningar. Resultaten från några av dessa inventeringar beskrivs nedan (fig. 1).

I Mellansverige finns flera hundra ortnamn som minner om den samiska historien. De flesta är sammansättningar där ordet *lapp* ingår. Många har att göra med topografin på platser där samerna har vistats. *Lappmyren* med olika skrivningar finns på många ställen, liksom *Lapphällarna*. Det är också vanligt med sammansättningar med höjdbeteckningar, som *Lappåsen*, *Lappkullen* och *Lapp-*

Fig. 1. Platser som omnämns. Höjdiintervallerna är 0–200, 200–400 och >400 m.ö.h. Höjddata NNH 50 och Sverigekartan vektor, © Lantmäteriet. Illustration: Daniel Löwenborg, Uppsala universitet. —Discussed Saami sites in lowland central Sweden.

Fig. 2. Sjul Aina utanför sin kåta i Bröttjärna. Foto Ludvig Ohlnér. Bröttjärna Bydokumentationsgrupp. –Sjul Aina, a nomadic Sami man, outside his tent at Bröttjärna in lowland Dalecarlia, early 1900s.

berget. Namnskicket visar att ett vanligt läge för samisk bosättning har varit där en höjdrygg eller hållmark möter våtmark. Ofta är det lavrika marker på skogen som ligger lite vid sidan av gårdar och bygd.

Ett exempel är Finnlägret (Raä Skog 429–430), där det berättas att samer ska ha slagit läger när de var på genomresa. Platsen är rik på renlav, vilket gav ett bra renbete. Här finns också en källa med klart dricksvatten. Vid inventering av platsen påträffades en härd, som troligen har legat inne i en tältkåta, vilken är den första registrerade i Hälsingland. Cirka 30 meter från härden upptäcktes en skålformad yta, som är cirka 6 meter i diameter. I centrum av ytan hittades rester av kol (ännu icke daterat). Lämningen har troligen utgjort golvet i en kåta (Ulfhielm et al. 2017).

Ett annat exempel är Lapphallarna i Österåla. På en flat berghäll finns en eldstad och runt den är enstaka stenar utplacerade. En tolkning är att det är platsen för en tältkåta med härden i

mitten och stenar kring kanten för att tynga ner tältduken.

Det finns också ortnamn som har kopplingar till brukad mark. Exempelvis finns *Lapptäkten* och *Lapphagen* i många socknar och tycks ofta indikera sockenlappens boställe. Under 1800-talet var sockenlappar ett välkänt inslag i Bergslagen och Mellansverige. De levde som en specialiserad minoritet under många generationer fram tills industrialismen sakta ersatte bondesamhället. Med anledning av det starkare källmaterialet är det också just sockenlapparna som främst berörs i tidigare forskning kring samiska yttringar i Mellansverige (Svanberg 1999; Larsson 2018).

Flera sockenlappboställen har kunnat identifierats i projektet *Ohtsedidh*. Några fanns redan i Fornminnesregistret, men deras samiska koppling är sällan dokumenterad. Ett sådant exempel är Lappstugan vid Orrsta (Raä Stora Skedvi 98:1). Tidigare var denna registrerad endast som torplämning, men på historiska kartor benämns den

som »lappstuga». I kyrkoböckerna finns många personer som benämns »lappar» skrivna i området. Det finns även uppgifter om samiska bosättningar på Kavelberget (Raä Stora Skedvi 465) någon kilometer söder om Lappstugan, men här har inga lämningar kunnat lokaliseras. På Kavelberget finns en stor sten kallad Lappkyrkan eller Lappgubben där samer skall ha offrat (Raä Stora Skedvi 466). I området finns också en myr som heter Lappmyran.

Ett sockenlappboställe har undersökts arkeologiskt av Länsmuseum i Gävleborg (Björck 2017). Lämningarna efter stugan ligger på Lapptäkten vid Stene i Järvsö (Raä 1109). Undersökningarna ägde rum 2017–18. Fynden hör samman med de sysslor som sockenlapparna skulle utföra. Till exempel visar ben från häst och björn att samerna anlätades för hästslakt och för rovdjursjakt. Men de allra mest spännande fynden består av hjärtformade hängen som förmodligen har suttit på en trumma. De tyder på att traditionell samisk religion levde kvar länge, även bland de som gick i kyrkan och nominellt var kristna.

Det står redan klart att det inte bara finns en samisk skrifthistoria i Mellansverige, utan också en arkeologi. Fjällsamernas säsongsvistelser, sockenlappar och skogssamiska näringar avsätter spår i såväl arkenen som det faktiska landskapet. Därtill kommer samer på tillfälliga besök, såsom fallet tycks vara i Östervåla som beskrivs ovan. Ett mer nutida exempel på detta finns från Bröttjärna i Gagnef, södra Dalarna. Från den lilla byn finns flera uppteckningar av samisk närvaro i historisk tid, men också ett foto taget under det tidiga 1900-talet (fig. 2). Där syns en same sitta utanför sin kåta, och tack vare de större stenarna som syns på bilden har bydokumentsgruppen lyckats identifiera platsen. Enligt tradition skall samerna på bilden vara Sjul Aina, eller Andersson, som återkom till Bröttjärna varje sommar under ett antal år. Han slog sig ned i området där hans förfäder bott.

De resultat som hittills framkommit i projektet visar alltså att det finns samiska lämningar ute

i landskapet. Dessa lämningar är dock svåra att upptäcka, och om inventeraren inte är medveten om att de kan finnas i ett område lär hen inte upptäcka dem. Det krävs noggrannare inventeringar i områden som kan hysa samiska lämningar. Ett av projektet *Ohtsedidh*s mål är därför att skapa större medvetenhet hos professionen. Detta inte minst för att motivera noggrannare och riktade inventeringar i områden med samiska ortnamn eller traditioner.

De samer som beskrivs i källorna i Mellansverige under 1600-talet är jägare och samlare med små hjordar av renar som nyttjar skogs- och myrområden som betesmarker. Mycket talar för att de funnits i området betydligt längre (Svanberg 1999; Larsson 2018). För att öka kunskapen om dessa människor och deras levnadsförhållande behövs dock källmaterial, det vill säga lämningarna efter dem.

Projektet *Ohtsedidh* pågår i tre år och finansieras utöver de ingående parterna av Kulturrådet, Landstinget Dalarna, Region Gävleborg och Region Västmanland samt Sametinget. Mer information finns på webbsajten www.ohtsedidh.se.

Referenser

- Björck, M., 2017. Sockenlappen i Lappatäkten. Trottsade trumförbudet. *Nya Populär Arkeologi* 2017:4. Stockholm.
- Larsson, L-G., 2018. *Per Holmberger och sockenlapparnas språk*. Uppsala.
- Svanberg, I., 1999. *Hästslaktare och korgmakare: resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar*. Johan Nordlander-sällskapet. Umeå.
- Ulfhielm, B., Björck, M. & Blennå, I., 2017. *Samiska kulturmiljöer i Gävleborgs län. Gästrikland och Hälsingland* 2016. Rapport Länsmuseum Gävleborg 2017:09. Gävle.
- Wehlin, J., 2017. *Samer i hela Dalarna*. Arkivrapport dnr 241/16, P177. Dalarnas museum. Falun.

Joakim Wehlin
Dalarnas museum,
Box 22

SE-791 21 Falun
joakim.wehlin@dalarnasmuseum.se